

Ludvig Holberg

Forfatterportræt ved Jens Kr. Andersen

Indledning

Generel karakteristik og placering

Holberg er blevet kaldt "den danske litteraturs fader". Og, som det synes, med en ikke ringe ret. Ikke sådan at forstå, at vi før ham savnede litteratur på dansk (vi har fx folkeviser, skoledramatik, satire- og salmedigtning), men nok sådan, at Holberg grundlægger den moderne og i dag umiddelbart tilgængelige litteratur ved at levere de tidligste "klassiske" eksempler på en række litterære *genrer*. Det gælder først og fremmest hans komedier, men også inden for det komiske (parodiske) heltedigt (epos), den fantastiske rejseroman ("science fiction") og essayet indtager Holberg en stilling som pionér. Kun med hensyn til hans epigrammer, ca. 1000 korte, pointerede digte på latin, ser vi ham afslutte en litterær tradition på dansk grund.

Hertil kommer en meget omfattende *faglitterær* - man kunne sige: populærvidenskabelig - produktion, der spænder over så forskellige områder som historie, filosofi, teologi, jura, økonomi og naturvidenskab. Holbergs *Samlede Skrifter* fylder 18 store bind.

Idéhistorisk repræsenterer Holberg *oplysningstiden*. Hans tænkning er fornuftbaseret, rationel; han argumenterer med en *common sense*, der har sin rod i dagliglivets erfaringer, snarere end han udvikler problemerne systematisk-deduktivt; rent intellektuelle konstruktioner var ham bestandig imod. Og hans erklærede hensigt med sin forfattervirksomhed var netop at sprede oplysning til gavn for almenheden og til nytte for samfundet.

Litteraturhistorisk repræsenterer Holberg *klassicismen*. Det indebærer, at han opererer med en klar og skarp grænse de litterære genrer imellem, således at det fx bliver historisk ukorrekt at opfatte hans komedier som helt eller delvis "tragiske". Og det indebærer, at han ingenlunde gik af vejen for at *imitere* litterære forbilleder, både antikke og de nyere, der selv står på klassisk grund. Det gælder for komedierne: Plautus (ca. 254-184 f.v.t.), Terentius (195-159 f.v.t.) og Molière (1622-73), for *Peder Paars*: Vergil (70-19 f.v.t.) og Boileau (1636-1711), for satirene: Horats (65-8 f.v.t.), Juvenal (ca. 70-128) og Boileau (1636-1711), for *Metamorphosis*: Ovid (43 f.v.t. - 18 e.v.t.), for epigrammerne: Martial (ca. 40-104) og Owen (ca. 1563-1622), for *Niels Klim*: Swift (1667-1745), for essayene (*Moralske Tanker + Epistler*): Seneca (ca. 4 f.v.t. - 65 e.v.t.), Cicero (106-43 f.v.t.) og Montaigne (1533-92), for fablerne: Phædrus (1. årh.) og La Fontaine (1621-95).

Politisk var Holberg udtalt *absolutist*, en svoren og konsekvent tilhænger af den enevældige forfatningsform, der havde rådet i Danmark siden 1660. Denne i Holbergs tid konservative, men netop ikke reaktionære holdning gennemtrænger direkte og indirekte forfatterkabet (fx i form af komediernes anti-aristokratisme). Alliancen mellem kongemagt og borgerskab (tredjestand) var for Holberg det ideelle grundlag for et stabilt samfund.

Biografisk overblik

Holberg blev født den 3. december (?) 1684 i Bergen i Norge og var dermed undersåt af den enevældige danske monark (Christian V, 1670-1699). Først en mere nationalistisk eftertid har set et problem i forbindelse med Holbergs status som dansk eller norsk forfatter. For samtiden var Holberg i København ikke mere fremmed, end hvis han var kommet fra en (også i dag) dansk provins. Og - væsentligt for forfatteren - havde "tvillingrigerne" fælles (dansk) skriftsprog. Han blev født ind i det embedsborgerskab, som enevælden gav, idet faderen var officer, moderen af gejstlig slægt gennem flere generationer. Tidligt forældreløs tilbragte han sin første ungdom hos en onkel, der var købmand i Bergen, men måtte efter sin optagelse på Københavns Universitet 17 år gammel klare sig selv.

Herfra følger Holbergs sociale karriere to hovedlinjer, den ene i tilknytning til universitetet, den anden i tilknytning til landbrug (og anden forretningsvirksomhed).

Efter rejser til Holland, England og Tyskland og efter udsendelse af sit debutværk, en populær verdenshistorie, satsede Holberg på lærdom og universitet. Medens han studerede som stipendiat på kollegium i København, modtog han af kongen (Frederik IV, 1699-1730) flere gange løfte om et professorat ved universitetet. Professoraterne blev dengang besat efter et oprykningssystem, idet ikke alle lærestole var lige fornemme og vellønnede. En professor kunne således skifte fag adskillige gange under sin ansættelse. Derfor måtte Holberg i

1717 - efter sin hjemkomst fra en flerårig rejse til Frankrig og Italien - tiltræde et professorat i metafysik, skønt det var et fag, han afskyede, og hvor han efter egen indrømmelse gjorde en ynkelig figur. Et lidt hjerteligere forhold til sin stilling fik han, da han 1720 - samtidig med sin "poetiske raptus" - kunne udskifte metafysikken med latinsk digtning, selv om han heller ikke inden for det felt syntes at have besiddet hverken studentertække eller nogen imponerende fagkundskab. Først da han 1730 overtog et professorat i historie, passede mand og embede rigtig sammen; et resultat heraf blev et par latinsprogede lærebøger (1733). Det var dog hverken som underviser eller som forsker, men som administrator, at Holberg ydede sin bedste indsats som universitetsansat og embedsmand. Han var rektor 1735-1736 og blev året efter udpeget til forvalter af universitetets økonomi. Man skal i den forbindelse være opmærksom på, at universitetet dengang ejede formue i form af bøndergods, finansielle rettigheder etc. Dette arbejde varetog han indtil sin fratræden 1751 til næsten udelt tilfredshed; købmandens pengeforstand forenedes her med embedsmandens omhu og loyalitet. Holbergs vota (dvs. begrundede stemmeafgivelser) som medlem af Konsistorium og hans øvrige embedsskrivelser, hvoraf en del er bevaret og udgivet, viser ham som universitetspolitisk konservativ. På det pædagogiske område kunne han derimod foreslå nok så radikale reformer (motivationspædagogik, elevstyret undervisning).

Den anden hovedlinje i Holbergs karriere er den, der lader ham ende som godsejer og baron. Enevælden havde nok muliggjort et sådant avancement fra forældreløs og ludfattig student (og vagabond-turist) til adlet godsejer, men finansiere det gjorde den ikke. Holberg fik sine mange penge ad tre veje. For det første i form af sin professorgage, der stadig forøgedes ved de omtalte oprykninger, og som strakte langt hos den nøjsomme ungarer. For det andet var han - ligeledes med stigende succes - sin egen boghandler og at dømme efter de bevarede forretningsbreve en effektiv og ganske pågående sælger. For det tredje ved spekulation. Da han omkring 1730 begyndte at skabe sig en egentlig formue, prøvede han først forsigtigt med aktier i datidens handelskompagnier, men forlod hurtigt aktierne til fordel for opkøb af pantebreve i københavnske beboelsesejendomme, der var gode investeringsobjekter i genopbygningsperioden efter branden 1728. Da denne udvikling vendte omkring 1740, fulgte Holbergs penge den bedre forrentning, der kunne opnås i landejendomme, og han erhvervede 1740 godset Brorupgård ved Slagelse, 1745 godset Tersløsegård ved Sorø.

Det var dog langt fra Holbergs første bekendtskab med landbrug. Datidens professorer blev nemlig lønnet af afkastet fra universitetets gods, og dette afkast måtte de selv sørge for at inddrive. For Holberg har landbrug således fra hans ungdom været indtægtskilde og forretning. Men derudover så han det i et større socialt perspektiv, hvorved han til dels foregreb de (især franske) erhvervsøkonomiske filosoffer, der kaldes fysiokrater, og hvis tanker om landbrugserhvervets fundamentale rolle lanceredes i årtierne efter hans død. I den tredje del af sin latinske selvbiografi glæder han sig over, at han har fået sat skik på sit gods, som nu flourerer, og at han således har opfyldt "officium boni civis", den gode statsborgers pligt. I fortsættelse heraf fortæller han, at han har forbedret bøndernes kår, hvilket i øvrigt kan bekræftes af samtidige vidnesbyrd og stemmer godt overens med hans besindige reaktion i forbindelse med kvægepesten i 1740'erne (jvf. nedenf.).

Men Holbergs omsorg for sine fæstebønder må ikke forveksles med senere tiders filantropi. Om sin arbejdsgiverpolitik som godsejer skriver han usentimentalt, at han foretrækker en velhavende frem for en forarmet fæstebonde, fordi "en velhavende Bonde i Almindelighed ikke [er] andet end en arbejdsom og duelig Huusholder, ligesom en fattig er gemeenligen ikke andet end en doven og forsømmelig Husbond" (epistel 79; bd. 11, p. 89).

Det var godset, der muliggjorde Holbergs ophøjelse til baron, idet det med sit omfang af 1000 tønder hartkorn netop opfyldte det fastsatte krav til et baroni. Holberg havde allerede i 1735 ladet sig forlyde med, at han for sine forfatterhonorarer ville oprette "en nyttig Stiftelse" og således "give Publico [pengene] tilbage igjen." (*Dannemarks Riges Historie* III, "Betænkning over Historier", bd. 8, p. 102). Hans tvivl om, på hvilken måde han som "god statsborger" bedst skulle frugtbar gøre sine efterladte midler for almenheden, blev afhjulpet ved, at kongen ønskede at få genoprettet Sorø Akademi, men manglede penge til den fremtidige drift. Med højtstående embedsmænd som mellemmand blev der da indgået den handel, at Holberg testamenterede sin formue hertil mod, at han blev gjort til baron og hans gods til et (udeleligt) baroni, hvilket skete i 1747. Kort efter forøgede Holberg gaven og overlod desuden med øjeblikkelig virkning akademiet indtægterne fra godserne. Holberg døde i København den 28. januar 1754 og er bisat i Sorø Klosterkirke.

Forfatterskabet

Holbergs forhold til religion og videnskab

Kronologisk og genre-mæssig oversigt:

Før 1720: historisk-geografisk og juridisk-politisk: *Introduction til de fornemste Europæiske Rigers Historie* (1711),

geografisk *Anhang* (1713) hertil, *Moralske Kierne Eller Introduction Til Naturens- Og Folke-Rettens Kundskab* (1716).

1720'rne: skønlitterært, selvbiografisk, politisk-økonomisk: *Peder Paars* (parodi på det antikke helte-epos, 1719-1720), *Hans Mikkelsens 4re Skiemte-Digte* (satirer, 1722), *Comoedier Sammenskrevne for Den nye oprettede Danske Skue-Plads Ved Hans Mickelsen I-III* (1723-1725), *Metamorphosis Eller Forvandlinger Ved Hans Mikkelsen* (efterligning af Ovids mytologiske digtkreds af samme navn, 1726), [*Brev til en højfornem mand*] (selvbiografiens 1. del, på latin, 1728, [*Små samlinger med nye dialoger*] (på latin, 1728, da. s.å.), *Den Danske Skue-Plads I-V* (1731).

1730'rne: historisk, geografisk, selvbiografisk, skønlitterært: *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (1729), *Dannemarks Riges Historie I-III* (1732-1735), [*Andet brev til en højfornem mand*] (selvbiografiens 2. del, på latin, 1737), [*Fem bøger med epigrammer*] (på latin, 1737), *Almindelig Kirke-Historie I-II* (1738), *Adskillige store Heltes [...] Historier I-II* (1739).

1740'rne: historisk, skønlitterært, selvbiografisk, ræsonnerende: [*Niels Klims underjordiske rejse*] (roman, på latin, 1741), *Jødiske Historie I-II* (1742) [*Tredje brev til en højfornem mand*] (selvbiografiens 3. del, på latin, 1743), [*Sjette bog med epigrammer*] (på latin, 1743), *Moralske Tanker* (1744), *Adskillige Heltinders [...] Historier I-II* (1745), *Korte Betænkning over den nu regierende Qvæg-Syge* (1745), *Epistler I-IV* (1748-1750), [*Syv bøger med epigrammer*] (på latin, 1749).

1750'erne: skønlitterært, ræsonnerende: *Moralske Fabler* (1751), *Den Danske Skue-Plads VI-VII* (1753-54), *Epistler V* (1754).

Tilblivelseshistorie

I en række tilfælde skyldes affattelsen af Holbergs værker ydre tilskyndelser. Således må ungdomsværkerne, verdenshistorien og *Natur- og Folkeretten*, ses som udtryk for den unge akademikers karrierepleje (hvormed han altså havde held, jvf. ovenf.); tilsvarende er det nærliggende at sætte frembringelsen af de historiske værker fra omkr. 1730 i forbindelse med hans samtidige overtagelse af professoratet i dette fag.

Som egl. *litterær* forfatter motiveres Holberg nok generelt af det ambitiøse mål: at kappes med de største inden for en given genre (jvf. ovenf. om Holberg som klassicist). Til et antal værker og værkgrupper har vi tillige kendskab til mere specifikke impulser.

Som *satirisk* digter blev han efter al sandsynlighed sat i gang af striden med sin professorkollega og konkurrent Andreas Hojer (1690-1739), hvem han i et par spottende småskrifter på latin søgte at bagvaske som historiker og jurist.

For *Peder Paars'* vedkommende har det kunnet påvises, at Holberg temmelig sikkert har fået sin afgørende inspiration fra en bestemt illustration i Boileaus komiske heltedigt *Le Lutrín (Nodepulten, 1674-83)*, hvor ærværdige gejstlige ses i slagsmål med bøger som kasteskyts; herfra henter Holberg ideen til et tilsvarende "bogslag" på universitetet i *Peder Paars* (1. bog, 3. sang), som da bliver den kim, hvorudfra *hans* komiske heltedigt vokser.

Til *dramatikken* blev han direkte opfordret. Et lykkeligt sammenbræk af en ledig teaterbygning, en trup af afskedigede hofkomedianter og velvilje fra indflydelsesrige personer havde dannet grundlaget for det ældste dansksprogede teater (i Lille Grønnegade) med René Montaigu som direktør, fra hvem den katalyserende opfordring udgik, og de fleste af Holbergs komedier fra 1720'rne oplevede deres førsteopførelser på hans teater, hvor man spillede Holberg side om side med fordanskninger af Molière o.a. Det drejer sig om de komedier, der udgaves i *Comoedier Sammenskrevne for Den nye oprettede Danske Skue-Plads I-III, 1723-25* og *Den Danske Skue-Plads I-V, 1731* - bemærk titlerne! Et talende vidnesbyrd om den dramatiske produktions afhængighed af teatret er det forhold, at Holberg ingen komedier skrev i den teaterløse periode under den pietistiske Christian VI (1730-46), men genoptog komediedigtningen, efter at det permanente teater på Kgs. Nytorv var blevet åbnet 1748.

Holbergs komedier - en gruppering

Blandt Holbergs 33 komedier kan der afgrænses en kerne af 11, der frembyder en række fællestræk - træk, som let opfattes som "typisk Holberg'ske". Disse træk angår dels komediernes handling, dels deres normer, dvs. de værdier, der i komedierne fremføres med forfatterens tilslutning og så at sige "får ret", men også de værdier, som komedierne afviser og spotter.

De omtalte 11 komedietexter har altså et vist struktur-præg til fælles. Det drejer sig om flg. stykker:

Den Politiske Kandstøber

Jean de France

Mester Gert Westphaler (femakt-versionen)

Jacob von Tyboe

Uden Hoved og Hale

Mester Gert Westphaler (énakt-versionen)

Erasmus Montanus

Den honnette Ambition

Don Ranudo

Philosophus udi Egen Indbilding

Republiqven

Grundlæggende for handlingsgangen i en Holberg-komedie er de planer eller hensigter, en eller flere personer fatter eller nærer for at forandre den situation, der foreligger ved stykkets begyndelse. Nogle af disse planer vil ved tæppefald være gennemført, andre vil være opgivet eller opretholdt på trods - uden udsigt til virkeliggørelse i komediernes univers. Det er da muligt at give en ganske præcis beskrivelse af afhængighederne mellem "resultaterne" af de forskellige planer/hensigter: Virkeliggørelsen af én plan forhindrer virkeliggørelsen af en anden, ligesom gennemførelsen af én kan medføre eller forårsage gennemførelsen af en anden. Osv.

Det er betegnende for den økonomi, hvormed Holbergs komedier er konstrueret, at sådanne handlingsbærende planer/hensigter er så få, som tilfældet er. I de omtalte 11 ensdannede komedier finder man således kun disse fem: 1) narren tilstræber opnåelse af agtelse og prestige i milieuet gennem en afstikkende adfærd, der afspejler normer, der er bundet til en snæver, "fornem" kreds uden for milieuet. 2) milieuets repræsentanter tilstræber en tilpasning af narren til dettes normer. 3) forældres ægteskabsplaner for de unge. 4) de unges egne ægteskabsplaner. 5) stræben efter økonomisk gevinst. - Det må bemærkes, at intriganterne (typisk tjenestefolk eller andre socialt inferiøre) kun sjældent har deres "egne" planer/hensigter, men i handlingen som regel er redskaber, der skal fremme eller forpurre andre personers (typisk herskabers) planer.

Bag de forskellige narre-typer og deres konflikt med lige så forskelligartede miljøer ligger der i de 11 komedier et tilsvarende fast grundskema. Narrene praler ved deres afstikkende normer med at tilhøre en fremmed, "fornemmere" kreds, milieuets "fornuftige folk" vil have dem til at acceptere og selv manifestere milieuets tilvante og knæsatte normer. Det er de samme emneområder, inden for hvilke parterne støder sammen, og som de forholder sig til eller benytter sig af på diametralt modsat måde: penge (og deres forvaltning), føde og drikke, arbejde, ydre fremtoning (påklædning, udstyr, lader), erotik, sprog og kommunikation, viden, familieforhold (særligt familie-hierarki) og konfession. Narren bruger disse ting som signaler for sit (som regel: nye) sociale eller kulturelle tilhør; i hans hænder bliver pengeforbrug, fødeindtagelse, påklædning, sprog osv. i ordets egentligste forstand til status-symboler (eller med et andet udtryk: brugt repræsentativt); de "fornuftige folk" ønsker derimod med disse midler at opnå en materiel nyttevirkning eller at opfylde sociale behov. Narren vil altså være tilbøjelig til at smide penge ud for at kunne demonstrere strålende manerer og omgive sig med fornem "air", han vil foretrække udsøgt, raffineret og exotisk gastronomi fremfor hjemlige, nærende og mættende retter, han vil slentre ledig omkring i et upraktisk dress og med et udstyr, der signalerer hans tilstræbte status og vil kurtisere unge damer efter alle galanteriets regler, men uden lidenskab; han betjener sig af et tillært kunstsprog (den lærdes latin, den berejstes fransk, officerens tysk), viden er noget, han kan prale, ikke leve af, og isolationen af ham fuldendes gennem hans krænkelser af familiemæssig og kirkelig sædvane.

Modsat er milieuets "fornuftige folk" sådanne, der investerer deres penge til en god rente og i det hele foretager solide dispositioner: De spiser for at blive mætte, arbejder for at tjene til udkommet, klæder sig praktisk og for at holde varmen, skyr overflødig udstyr, elsker for at opnå sexuel tilfredsstillelse, taler for at blive forstået og ved, hvad der skal vides for at opfylde professionelle og sociale krav; i familiemæssige og religiøse anliggender holder de sig til tradition og almindelig praxis.

Det bemærkes, at de personer, hvis normer præges af fremvisning af status-symboler, "taber spillet" dvs. de får

ikke deres planer/hensigter gennemført, medens de, hvis normer styres af nyttehensyn, bliver "spillet vindere", idet disse netop får virkeliggjort deres planer. Dette skel giver øget sikkerhed for, at de førstnævnte personer virkelig er komediernes "narre", og at de sidstnævnte med rette kan betragtes som fornuftens repræsentanter. Begrundelsen for denne påstand findes i selve komedie-genren:

Den klassicistiske poetik, Holberg bekendte sig til og skrev på grundlag af, er bl.a. kendetegnet ved skarpe adskillelser mellem de litterære genrer. Når han selv udtrykkeligt betegner sine dramatiske værker som komedier (i undertitlen), er der derfor god grund til at være opmærksom på, hvordan denne genre blev opfattet i klassicismen, dvs. i de toneangivende litterære kredse i Frankrig og England på begge sider af 1700.

Først og fremmest anskuede man komedien i modsætning til tragedien og opererede siden oldtiden med kontraster mellem de dramatiske genrer i henseende til stil, personernes status, socialt milieu, fremstillet problematik osv. I forbindelse med det ovenfor fremførte består den vigtigste forskel i, at medens tragedien ender ulykkeligt, har komedien "happy ending", den poetiske retfærdighed sker fyldest; i komedien går det efter fortjeneste. Det er derfor uhistorisk, når nogle litterater har ment at kunne finde momenter af tragedie i Holbergs komedier. Både de personer, der går ud af komedien som vindere, og de, der står som tabere, fortjener deres skæbne - efter genrens love. Deraf følger så, at stykkerne fremholder den nyttebestemte fornuft som positiv, medens deres satire éntydigt rammer den pralende fremvisning af status-symboler.

Når 11 af Holbergs 33 komedier kan beskrives rimeligt dækkende ved hjælp af de strukturtræk, der i al kortfattet tarvelighed er skitseret i det foregående, tilsiger simpel subtraktion, at dobbelt så mange ikke kan det. Denne flerhed afviger ikke blot fra "grundstrukturen", men er også indbyrdes uhyre forskelligartede med hensyn til tematik og sigte. En interessant og påtrængende opgave består da i at udpege holdbare forklaringer på, hvorfor Holberg i disse tilfælde er afvejet fra, hvad der synes at have været hans matrice ("grundstrukturen"). For 14 af de 22 "afvigende" komedier er forklaringen ligetil, idet der foreligger den litteraturhistoriske velkendte situation, at forfatteren har benyttet en ældre text (evt. to samarbejdede texter) som forlæg - til inspiration og produktionens fremskyndelse. Ved affattelsen af disse 14 "afvigende" komedier har Holberg altså ladet sig påvirke - men vel at mærke påvirke på en måde, så at man i hvert tilfælde kan analysere den færdige komedietext som et "kompromis" mellem "grundstrukturen" og den fremmede kilde: De træk i komediens struktur, der afviger fra "grundstrukturen", genfindes i kilden, og de træk, hvormed Holberg synes at have suppleret kilden, genkendes fra "grundstrukturen".

Dette kan påvises for flg. komediers vedkommende:

Jeppe paa Bierget

Den 11. Junii

Barselstuen

Det Arabiske Pulver

Juele-Stue

Mascarade

Henrick og Pernille

Diderich Menschen-Skræk

Dend Pandtsatte Bonde-Dreng

Pernilles Korte Frøiken-Stand

Den Stundesløse

Huus-Spøgelse eller Abracadabra

Den forvandlede Brudgom

Sganarels Reyse til Det Philosophiske Land

Forlæggene er Plautus' og Molières (og dennes elevs) komedier samt den tyske jesuittermunk Bidermanns anekdotesamling *Utopia* (1640); enkelte placerer sig i større afstand fra den litterære alfarvej.

De resterende 8 Holberg-komedier behandler ikke (eller kun perifert) de gode og slette sociale normer, der stod i centrum i den først omtalte gruppe (på 11), og synes ej heller styret af litterære forlæg på den måde, der er omtalt i forbindelse med den anden gruppe (på 14), de sætter derimod selve komediegenrens form og indhold i focus eller driver direkte teaterpolitik.

I nogle belærer Holberg sit publikum om komediens, evt. hele skønlitteraturens, rette natur og funktion (*Hexerie eller Blind Allarm*, *Det Lykkelige Skibbrud*), i andre om den rette litterære/dramatiske stil (*Det Lykkelige Skibbrud*, den selvstændige prologakt til *Uden Hoved og Hale*). Andre igen er kritiske og satiriserer over andre dramatiske former end Holbergs egne "moralske" komedier (*Kilde-Reysen*, *Ulysses Von Ithacia*, *De u-synlige*). *Den Vægelsindede* (i begge versioner) kan betragtes som et reklame-fremstød til fordel for "Holbergs" teater i Lille Grønnegade, idet hoved- og titelrollen i oplagt grad er skabt, for at teaterets direktrice og primadonna, den to-sprogede Mme Montaignu kunne brillere. Til gengæld latterliggøres konkurrerende københavnske scener i flere af de allerede nævnte stykker (*Hexerie*, *Kilde-Reysen*, *Ulysses*).

Holbergs forhold til religion og videnskab

Holberg som intellektuel, hans profil som tænkner og debattør, får vi indtryk af ved at iagttage hans forhold dels til samtidens religiøse strømninger, dels til dens videnskabelige udvikling og resultater.

Religion

M.h.t. religion fortjener flg. af Holbergs positioner at bemærkes:

Ligesom den besindige broder Ovidius i komedien *Uden Hoved og Hale* går middelvejen mellem sin ene broder, der er overtroisk, og sin anden, der er gudsfornægter, indtager Holberg sin midterposition mellem ateister og "Fanatici", et udtryk, hvormed Holberg ikke mindst sigter på samtidens pietister. Denne ideelle, afbalancerede religiøsitet bør give sig praktisk, socialt udslag; de ordentlige kristne "vise deres Guds frygt ikke udi Theorie, men udi Praxi, ikke udi Tale, men udi Gierninger" (*Moralske Tanker* IV, 168; bd. 10, p. 267).

En seriøs kristen anstiller desuden sine egne, kritiske reflexioner over religiøse lærdomme (se epistel 25). Tro bør grundes på viden, og Holberg tilnærmer gerne dogmatikken til moralfilosofien (se *Moralske Tanker* I, 5).

Holberg indtager en principielt positiv holdning til den nøgterne, rationelle Bibel-kritik, der benytter filologiske og historiske metoder, skønt den må føre til skepsis over for visse mirakelberetninger; han foruroliges ej heller af, at det nye, astronomisk begrundede copernicanske (heliocentriske) verdensbillede kontrasterer med Biblens omtale af Jorden som ubevægelig: "de hellige Bøger ere ikke skrevne for at oplyse Mennesker udi *Astronomie*, men for at veyvise dem udi Saligheds Sager." (epistel 82).

Holberg glæder sig, når han kan etablere overensstemmelse mellem fornuftsraisonnement og luthersk kristendom, men erkender villigt grænser for den rationelle erkendelse i religiøse spørgsmål (se *Moralske Tanker* I, 100 og epistlerne 17 og 515).

Holbergs religiøsitet repræsenterer i det store og hele, hvad man kalder deisme: Gud er først og fremmest skaber, opretholder og - i det hinsides - den definitive moralske dommer. En sådan gud griber ikke løbende ind i verdensordenen, endside i hverdagslivets småbegivenheder. Han er den store urmager, der har sat værket i gang, ingen mirakelmager. På dette grundlag opstiller Holberg som ældre en "Moralsk Catechismus" i slutningen af sin epistel 46 (bd. 11, p. 63-65).

Han forholder sig kritisk til forestillingen om arvesynden og nærer (modsat Luther) tillid til menneskets frie vilje, humoristisk udtrykt i hans forsvar for Fanden, som folk har det med at tillægge ansvaret for deres egne syndige handlinger (epistel 60).

En anfægtelse opstod i form af theodicée-problemet, som spillede en fremtrædende rolle i det 18. årh.s religiøse tænkning. Tolker man det onde (= synden + lidelsen), der faktisk findes i verden, som en af gud sendt straf, gør man skår i guds godhed, og tolker man det ud fra en opfattelse af to lige stærke kræfter i verden, det gode og det onde (dualisme), gør man skår i guds almagt. Det var det sidste, der blev påpeget af problemstillingens ophavsmand, den franske lærde P. Bayle, der kredsede om det i sit store kritiske og historiske lexikon (1697). Blandt svarene på denne udfordring til kristendommen var det væsentligste den tyske filosof Leibniz' *Theodicée* (1710), dvs. forsvar for guds retfærdighed, som har givet problemet navn. Leibniz' synspunkt er det, at en ufuldkommen verden var nødvendig, for at den kunne være forskellig fra sin fuldkomne skaber, og at den faktisk eksisterende var den bedst mulige. Med denne problemstilling beskæftigede Holberg sig tilbagevendende gennem

hele sit senere forfatterskab, men endte med resignerende at søge tilflugt i åbenbaringstroen (jvf. ovenf. om fornufterkendelsens grænser).

Religiøs tolerance var en hjertesag for Holberg; herom findes klare vidnesbyrd fx i epistel 520, som indeholder en oversættelse af et kap. af den samtidige oplysningsfilosof Montesquieus *De l'Esprit des Lois* (1748); desuden i *Niels Klim*, hvor der i idealstaten Potu råder en "naturlig" religion; i den anagrammatisk navngivne stat Mardak tvinges indbyggerne af den herskende sekt til at fornægte klare sanseindtryk.

En harmonisk symbiose af stat og religion er idealet, men hvor en modsætning opstår, er det for Holberg hensynet til statens enhed og sikkerhed, der får højeste prioritet (se *Moralske Tanker* I, 81).

Videnskaber

Det 18. årh. kendte ikke til faggrænser og specialisering, som vi finder naturlige i dag. Vi ser således Holberg bidrage ræsonnerende til en række højest forskelligartede *videnskaber*, inden for hvilke han måtte siges at savne egl. fagkundskab. Før Holbergs tid havde videnskaberne generelt stået i et underordningsforhold til teologien, hvis forestillinger, fx om verdensbilledet, var uanfægtelige. Det 18. årh.s oplysning betyder derimod en verdsliggørelse af videnskaben og et fremskridt for den fri og erfaringsbaserede undersøgelse (empirismen), der ikke mindst gav naturvidenskaben nyt grundlag og nye muligheder. Holberg bidrog principielt til denne udvikling, hvilket kan iagttages i forbindelse med de "fag", han forholder sig til i sine skrifter.

Filosofi

Med hensyn til filosofi kan Holberg ikke kaldes filosof i faglig betydning: Han opstillede aldrig noget filosofisk system (eller gjorde forsøg på det), formulerede aldrig originale bidrag til tidens filosofiske debat og bedrev ingen egentlig filosofisk analyse.

Filosofien som universitetsfag var på Holbergs tid domineret af disciplinerne logik og metafysik, som Holberg - i hvert fald i sine unge dage - kun havde foragt tilovers for - til trods for, at han i et par år var professor i metafysik. I den formelle *logik* blev de studerende på Universitetet opøvet i afklaring af abstrakte begreber og i reglerne for deres anvendelse. En sådan formalisme var Holberg fremmed, og hvad der især var ham imod, var de såkaldte disputationer, hvorunder studenterne blev trænet i formale og latinsproglige færdigheder snarere end i at belyse det opgivne emne. Holberg var modstander af, at sagen således var underordnet formen, og i komedier som *Jacob von Tyboe* og *Erasmus Montanus* samt i *Peder Paars* og *Niels Klim* gør han direkte grin med, hvad han opfattede som akademisk begrebsakrobatik. En beslægtet, ligeledes begrebscentreret disciplin var *metafysik*, der beskæftiger sig med forhold, som ligger hinsides sanseiafgtagelse. Ved skæbnens ironi måtte Holberg som nævnt nogle år tjene som professor i dette fag, som han foragtede; dog blev han med alderen mere forsonlig over for det og har i sin essayistik behandlet metafysiske spørgsmål som: Har dyrene en sjæl eller er de blot "maskiner"? Er sjælen materiel eller immateriel? Kan sjælen deles? Er sjælens virksomhed uafhængig af legemet? Sådanne spekulationer er dog atypiske for Holberg, der generelt foretrækker en *common sense*-filosofi, der baserer sig på erfaring og formuleres alment forståeligt.

Naturvidenskab

Med sit manglende kendskab til og sin manglende interesse for matematik stod Holberg uden for en vigtig del af datidens naturvidenskab. Fysikkens og astronomiens metode forblev derved fremmed for ham. Denne metode er jo nemlig netop matematisk og deduktiv, dvs. går ud fra almene love og lovmæssigheder, evt. blot opstillet i form af hypoteser, hvorudfra der kan drages slutninger vedrørende de faktiske forhold. Disse videnskabers dybeste formål var på Holbergs tid at finde ud af tilværelsens og universets guddommelige, matematiske struktur, og Holberg fandt dette forehavende nytte- og hovedløst. Dertil kom yderligere den irritation, disse nye videnskaber vakte ved deres arrogante sikkerhed i bevisførelsen (som ikke altid var holdbar) og deres kassering af det umiddelbare sansevidnesbyrd (Jordens rotation gør os fx ikke svimle, og dens placering i forhold til Solen hindrer os ikke i at opleve, at denne "står op" og "går ned"). Med sin deduktive, hypoteseglade og skråsikre verdensfjernhed kunne den synes at være beslægtet med den middelalderlige (skolastiske) filosofi - hvor urimelig denne sammenstilling end må forekomme i dag.

Skønt *astronomiens* emner således generelt forekom Holberg for fjerne og uvedkommende, sporer vi hos ham en gennem livet stigende interesse herfor, ikke mindst hvad angår spørgsmålet om verdensbillederne. Den af Copernicus i 1543 påviste heliocentriske opfattelse, der stod i modsætning til Bibelens ord, var længe blevet bekæmpet af teologerne, og først med skriftet *Copernicus triumphans* fra 1727, forfattet af den dygtige astronom,

Holbergs professorkollega og uven Horrebow, blev det copernicanske verdensbillede knæsat som det gyldige af danske fagastronomer. Og først i sin epistel 82 (fra 1748) formulerer Holberg sin entydige tilslutning. Hans begrundelse fortjener opmærksomhed. "Det synes ubegribeligt, at en saa stor Mand som *Tycho Brahe* haver betænket sig paa at antage *Copernici Systema*, som var saa let at fatte." (epistel 330). Også da Holberg (fejlagtigt) tager stilling til gunst for Descartes' hvirvelteori mod Newtons lære om planeternes tiltrækning (tyngdekraft), benytter han letfattedigheden som sandhedskriterium (epistel 429)!

Holbergs ideal for (natur)videnskab var, at denne skulle gå induktivt frem og være til praktisk nytte, hvilket vi ser et morsomt eksempel på i hans "Betænkning over den nu regierende Qvæg-Syge" (1745), hvor han ræsonnerer sig frem til, at smitten mest sandsynligt hidrører fra mikroorganismer!

Historie

Holbergs egl. fag var og blev historie, og hans historiske værker fylder omkr. halvdelen af hans samlede produktion. Det var fx med et (verdens)historisk arbejde, han i 1711 debuterede, og det var Hojers kritik af dette værks påståede afhængighed af den tyske historiker og naturretsfilosof S. Pufendorf (1632-94), der gjorde Holberg til satiriker (jvf. afsnit 2 ovenfor); netop som historiker var han øm om sit renommé. Debutværket var opr. tænkt som et kombineret historisk-geografisk værk, senere skilte han det geografiske stof fra og udgav det som et *Anhang* (1713), der dog forblev en torso, kun omfattende Tyskland, England og Holland, lande, som Holberg selv havde besøgt. Dette *Anhang* repræsenterede en yndet genre i oplysningstiden, nemlig *statsbeskrivelsen*, den standardiserede fremstilling af et lands folk, politiske institutioner, love, religion og erhverv. Til denne genre bidrog Holberg senere mere substansielt gennem sin *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (1729), ligesom forestillingen om genren danner underlaget for *Niels Klim*.

Holbergs hovedværk som historieskriver er utvivlsomt *Dannemarks Riges Historie* I-III, 1732-35. Holberg følger - med redigering og korrektioner - sin forgænger Arild Huitfeldt så langt, denne rækker, dvs. til Frederik II's død (1588), og fortsætter så på egen hånd med Christian IV's og Frederik III's tid (1588-1670), som han lader fylde halvdelen af værket, med vanlig sans for aktualitet. Allerede i sin ungdom havde han i forbindelse med en professoransøgning kunnet påberåbe sig en afsluttet fremstilling af perioden fra Christian IV til Christian V (1588-1699), dette ungdomsmanuskript indføjede han senere i *Dannemarks og Norges Beskrivelse*.

Den ældre Holbergs historieskrivning antager moralfilosofisk karakter: Vi skal lære af historiske personer og begivenheder, på godt og ondt. Det gælder hans kirke- og jødehistorie og de to biografiske helte- og heltindehistorier, hvor fortidens store skikkelser sammenlignes parvis efter den græske skribent Plutarchs (ca. 46-120) mønster.

Holbergs *program* for historieskrivning findes formuleret samlet i opsatsen "Betænkning over Historier", der tryktes forrest i Danmarkshistoriens tredje bind (bd. 8, p. 77ff). Metodisk skal man ikke vente, at Holberg praktiserer eller tilstræber systematisk kildekritik i moderne forstand, sådan som hans samtidige H. Gram (1685-1748) og J. Langebæk (1710-75) var begyndt på. Snarere udøver han et ræsonnerende skøn i forhold til kilderne, ligesom hans sunde fornuft gør ham til modstander af gisninger om forhistoriske forhold. Han ønsker især at skelne væsentligt fra uvæsentligt, at forbinde kirke- og profanhistorie, at nedprioritere militærhistorie til fordel for politisk, erhvervs- og kulturhistorie samt - overordnet - at tjene moralske, didaktiske formål. Han griber til forskellige årsagsforklaringer som politiske forhold og folkekarakter ("om Aarsagen til Roms umaadelige Tilvæxt", udg. sm.m. Herodian-oversættelsen 1746, bd. 8, p. 295ff), men kun i ét tilfælde (jødehistorien) angiver han en religiøs årsag til historiens gang, "GUds Finger" (bd. 8, p. 292).

Jura

Holbergs juridiske produktion indskrænker sig i alt væsentligt til én bog, *Introduction Til Naturens og Folke-Rettens Kundskab* (1716), selv om han også har skrevet om retshistorie i Danmarksbeskrivelsen (hvor han i øvrigt bringer den første almindelig tilgængelige udgave af Kongeloven fra 1665!) og behandlet domstolspraxis i essayene. Medens natur- og folkeretten tidligere havde været knyttet til teologien som led i undervisningen i etik, definerede Pufendorf, Holbergs vigtigste forudsætning inden for dette område, naturretten som en verdslig, ræsonnerende, moralsk retsfilosofi. Denne bestemmelse fremfører Pufendorf ikke i sit omfangsrige hovedværk *De jure naturæ et gentium* fra 1672, men i et kortere sammendrag heraf. Holbergs *Natur- og Folkeret*, der langt fra er noget selvstændigt retsvidenskabeligt arbejde, overtager sammendragets systematik (individet i mere og mere omfattende sociale sammenhænge), men fylder stoffet fra Pufendorfs store værk på. Selv supplerer han med nordisk lovmateriale, især Christian V's *Danske Lov* (1683). Hensigten med udgivelsen er heller ikke videnskabelig, men praktisk. De praktiserende jurister - advokater ("prokuratorer") og lavere, lokale embedsmænd

- var både uden autoriseret uddannelse og uden tilgængelig juridisk litteratur.

"De danske Love er nemlig saa kortfattede at hvis ikke Dommeren er godt inde i Naturretten, kommer han ofte i Knibe, eller rettere han kan ikke undgaa at tage Fejl" (bd.12, p. 109), forklarer Holberg om værkets motivering. Hans bog er den første systematiske juridiske lærebog på dansk, og anvendes også som sådan, da den juridiske embedseksamen indførtes 1736. Særlig har disse praktiserende jurister nok været glade for 1. dels kap. XV "Om Contracter og de deraf flydende Pligtigheder".

Her er et af de mange eksempler på mødet mellem det fornuftbaserede naturretsræsonnement og hverdagserfaringen. Bogen skal illustrere, at den, der har betalt en anden for at foretage en ulovlig handling, ikke har ret til at kræve betalingen tilbage: "[...] hvad som gives en Hore, kand ikke fordres tilbage, thi omendskiønt hun gjør ilde derudi, at hun er en Hore, saa gjør hun dog ikke ilde derudi, at hun imodtager Pengene, efterdi hun er en Hore." (bd. 1, p. 140).

Økonomi

Også som økonomisk skribent har Holberg gjort sig gældende. Holbergs *Natur- og Folkeret* indeholder et økonomisk-teoretisk kapitel (om begrebet værdi) og Danmarksbeskrivelsen økonomisk-historiske kapitler (om handelen og mønten), men det er kun de to dialoger "Første Samtale imellem Tvende Handels-Mænd" og "Anden Samtale imellem Tvende Kiøbmænd" (1728), der har økonomi som hovedemne.

Dialog-genren benyttes her - som hyppigt i 1700-tallet - til belæring, men udialektisk. En handelsmand er fortaler for Holbergs synspunkter, den anden får ikke et ben til jorden. Dialogerne er begge indlæg for regeringsinitiativer på det økonomiske område, den første forsvarer og forklarer genoprettelsen af Det ostindiske Kompagni, den anden beslutningen om at gøre København til stabelstad for (dvs. give den eneret på indførsel af) vin, brændevin, salt og tobak. Denne foranstaltning var blevet nødvendig, efter at udenlandske skibe var begyndt at landsætte disse varegrupper på kysterne rundt omkring i provinsen, hvorved staten ofte blev snydt for told. Holberg fortæller i Danmarksbeskrivelsen om baggrunden for begge indgreb.

Den første samtale tilsigter at sprede optimisme med hensyn til det genetablerede handelskompagnis muligheder, den anden retfærdiggør, hvad der kan forekomme som hårdhændet omfordelingspolitik i provinshandelsstandens disfavør:

"[...] Publicum [dvs. offentligheden] og det Gemeene Beste [dvs. almenvellet] alleene leed derunder [dvs. under den udenlandske mellemhandel]; thi vores egen Commerce [dvs. handel] gik derover reent forloren [dvs. tabt], vores reede Penge udaf Landet, vores Seylads forfalt, Egaliteten [dvs. ligheden] udi Handel [...] blev ruinered [dvs. ødelagt], og denne ædle Hoved- og Handelstad blev truet med vis Ødelæggelse [dvs. økonomisk ruin]". (bd. 8, p. 28).

Citatet indeholder Holbergs vigtigste argumenter i sagen. Statens, helhedens trivsel sættes over særinteresser. At holde de rede penge indenlands var hoveddoktrinen i enevældens økonomiske politik, merkantilismen; det gjaldt ifølge denne om at eksportere maksimalt og importere minimalt, idet et lands velstand måles i dets beholdning af ædle metaller. I dialogen benyttes det tilbagevendende som kriterium for den økonomiske politiks rigtighed, om pengene bliver i landet. Holberg så det som en af enevældens store fordele, at den etablerede lighed mellem borgerne. Det er ganske morsomt at se dette lighedsideal brugt som argument for indførelsen af et monopol, men det skete altså for at bekæmpe illegal konkurrenceforvridning.

Opprioriteringen af hovedstaden gennem enevældens centralisme finder ligeledes støtte hos Holberg, hvis talerør i dialogen loyalt minder om disse nyttige foranstaltningers udspring i kongens landsfaderlige omsorg.

Merkantilismen havde især samfundsøkonomien for øje, men Holberg interesserer sig i de to dialoger ikke mindre for de driftsøkonomiske sider af de drøftede spørgsmål: kompagniets indtjeningssevne, forskellige handelsvirksomheders betingelser. Herved kan Holberg siges at foregribe de såkaldte kameralister, på samme måde som han ved sin behandling af landbrugserhvervet foregreb fysiokraterne. Endnu en økonomisk tendens må nok føjes til. I slutningen af første samtale vurderer Holbergs talerør den ostindiske handel som gavnlige for den enkelte nation, men skadelig for Europa, fordi pengene båndlægges i Østen og derved tages ud af cirkulation. Det positive syn på omsætning og investering genfinder vi i komedien *Plutus*, hvor rigdommens gud giver gnieren Euclio denne besked:

"[...] der er 2 slags skadelige Borgere udi en Stad. Nogle ere vellystige [dvs. luksuriøst forbrugende] og ødsele [...] Andre ere Gniere, det er saadanne, som ligne eder, og som grave deres Penge under Jorden, at de ikke skal være enten [dvs. hverken] dem selv eller andre til Nytte. Begge ere saaledes udelige og skadelige Borgere: hine

fordi de misbruge; disse, fordi de ikke bruge deres Midler. [...] gode og dydige Mænd, det er saadanne, som bruge deres Riigdom til deres egen Ære, og til Stadens Nytte." (III, 9; bd. 7, p. 46f.).

Mellem nærighed og ødselhed ligger den gyldne middelvej, privatkapitalismen (sml. modsætningerne inden for området penge i afsnit 3's komedie-analyse ovenf.).

Modtagelse

Hvordan mødte Holberg sit (læsende) publikum? I mange tilfælde under anonymitetens eller pseudonymitetens navneskjul, fx udgaves hele den skønlitterære, dansksprogede produktion under pseudonymet Hans Mikkelsen (med varierende stavemåde) frem til 1728, hvor Holberg i sit første (selvbiografiske) levnedsbrev vedgår paterniteten til "Hans Mikkelsens" digte og komedier. Det kom dog ikke som nogen overraskelse for den litterære offentlighed, der havde vidst besked i årevis.

I andre tilfælde satsede Holberg på et andet publikum end den danske almenhed, nemlig på en akademisk eller international elite, og skrev på latin. Det gælder hans selvbiografi (de tre "levnedsbreve"), *Niels Klim* og epigrammerne foruden en række mindre skrifter; de to førstnævnte blev dog allerede i Holbergs levetid oversat ikke blot til dansk, men til en lang række europæiske sprog og fik derved dobbelt gennemslagskraft. Holbergs latinske prosa er "lærd", dvs. gennemvævet med allusioner til den antikke romerske litteratur, hvilket har været genstand for minutøse udredninger i nyere tid (A. Kragelund). Og da Holberg vil imødegå Montesquieus angreb på den enevældige statsform, gør han det naturligt nok på fransk (*Remarques sur quelques positions, qui se trouvent dans l'Esprit des Loix*, 1753). Men med alt dette forblev Holberg som skribent det danske sprogs enestående mester og fornyer.

Gennemgående blev hans skrifter vel modtaget og havde god afsætning; kun undtagelsesvis stødte de på fjendtlighed eller modstand. To celebre eksempler kan nævnes. Da *Peder Paars* udkom, klagede Anholts ejer Fr. Rostgaard (1671-1745) til kongen med krav om oplagets konfiskation og straf til forfatteren. Rostgaard, der ellers var en dannet mand, havde tilsyneladende svært ved at skelne fiktion fra topografi, siden han kunne føle sig krænket på vegne af sin ø og dens indbyggere. Conseil'et fastslog, at *Paars* var harmløs fiktion (om end af tvivlsom værdi) og indstillede til Frederik IV at lade Holberg gå fri, hvilket skete. Sagens akter findes samlet og udgivet (af Chr. Bruun, 1862) og er fornøjelig læsning. Om det andet tilfælde, der angik *Niels Klim*, ved vi knap så præcis besked, blot så meget er sikkert, at et par højt placerede pietistiske gejstlige, hofprædikant J.B. Bluhme (1681-1753) og biskop Erik Pontoppidan (d.y., 1698-1764), ønskede romanen konfiskeret, da de følte sig truffet af dens satire mod religiøs intolerance (jvf. afsnit III. 4 ovenf.), og derfor påklagede den hos Christian VI, som dog - skønt selv pietist - ligesom sin fader holdt hånden over sin loyale embedsmand.

I Holbergs tilfælde må man tage et dobbelt publikum i betragtning: det læsende publikum og teaterpublikummet. Søger man i de sparsomme kilder efter vidnesbyrd om disse publikummers sociale sammensætning, taler alt for og intet imod, at kernen heri har været borgerligt (tredjestands) med en overvægt til embedsstanden, så at forfatteren primært har kunnet henvende sig til politiske og ideologiske meningsfæller (nærmere herom i: Jens Kr. Andersen: *Professor Holbergs komedier*, 1993, p. 156-169). Holbergs forhold til sit bredere publikum synes altså at have været friktionsløst, i hvert tilfælde indtil han som ældre oplevede, at teatersmagen (omkr. 1750) tog retning mod større forfinelse, så at hans djærve komedietone blev foragtet af "vore peene [dvs. snerpede] Damer, som maa løse deres Snøreliv, naar de ikkun høre det Ord Jomfrudom eller andet deslige nævnet paa Skue-Pladsen." (epistel 241; bd. 11, p. 189).

Forfatterskabets efterliv

Holberg er klassiker. Der er rejst Holberg-monumenter i København og Oslo og Sorø og Bergen. Der er indrettet Holberg-museum på Tersløsegaard. I både Danmark og Norge virker Holberg-selskaber. Hvert år uddeles der en Holberg-medalje til en skønlitterær forfatter (sjældnere til en Holberg-forsker). Få danske forfatterskaber er så rigt udgivet og så velbeskrevet som hans.

Allerede i sin samtid var han kendt og agtet, skønt enkelte uvenner og misundere (især på Universitetet og inden for gejstligheden) ikke manglede. På låget til Holbergs sarkofag i Sorø Klosterkirke findes en mindeplade, hvis latinske indskrift er forfattet af hans professorkollega og gode ven (!) H.P. Anchersen (1700-65). Teksten fremhæver Holbergs forbløffende sociale karriere og hans fortjenester af fædrelandet. Til disse regnes hans testamentariske donationer, og Anchersen anfører generelt, at han var vidtberømt for sine skrifter ("scriptis celeberrimus") - men tier (taktfuldt?) om hans komedier og indsats for teatret.

Senere har det nærmest været omvendt; for eftertiden har "den danske litteraturs fader" først og fremmest været den danske dramatik fader, hvorimod fx hans store historiske forfatterskab mest har været pligtlæsning for studenter og studieobjekt for specialister.

Men komedierne er levende kulturarv og opføres stadig hyppigt. Det indebærer, at de siden Holbergs dage har været gjort til genstand for forskellige frie nyfortolkninger (frie i forhold til forfatterens oprindelige hensigter og til den tid, hvor stykkerne blev til). Gode eksempler på senere perioders manipulationer med komedieværket afgiver *Jeppe paa Bierget* og *Erasmus Montanus*. Disse komediers receptionshistorie vidner om, at på tidspunkter, hvor den danske bondestand er på fremmarch (mod almindelig agtelse eller politisk magt), fremstiller både den litterære kritik og de sceniske opførelser Jeppe og Erasmi modstandere på Bjerget med sympati eller dog forståelse og interesse, medens Baronens og Erasmus' egne aktier falder drastisk. (Nærmere herom i: Holberg: *Seks komedier*, udg. af Jens Kr. Andersen i DSL's serie *Danske klassikere*, 1994, 1999, efterskriftens afsnit 8, p. 473-83).

Textkritiske oplysninger

Textgrundlaget for ADL's Holberg-portræt udgøres af F.J. Billeskov Jansens udvalg *Værker i tolv Bind* (1969-71), hvortil der i det foregående har været henvist med bd. + sidetal. Udvalget repræsenterer næsten alle sider af det mangeartede forfatterskab, dog med en vis overvægt til de dele af det, som bedst har overlevet tiden: komedierne og essayene. Billeskov Jansens eget textgrundlag varierer fra text til text; i mange, men ikke alle tilfælde benyttes redaktionen fra "monumentaludgaven" *Samlede Skrifter I-XVIII* (1913-63) ved Carl S. Petersen m. fl., der optrykker efter originaludgaverne (med textkritik og variantapparat i bd. XVIII). Til komedierne har Billeskov Jansen valgt F.L. Liebenbergs 8-binds udgave fra 1847-54, der gengiver stykkerne i den ældre Holbergs ortografi. Til essayene benytter Billeskov Jansen - forståeligt og forsvarligt - sine egne tidligere udgaver af *Moralske Tanker* (1943, udg. i DSL's serie *Danske Klassikere* 1992) og *Epistler I-VIII*, 1944-54), der unægtelig må anses for autoritative: Ikke blot er noternes oplysninger - ikke mindst hvad angår udpegelsen af Holbergs litterære kilder - nybrydende og præcise, men tillige er selve teksten så gennemarbejdet og pålidelig, at det efter årtiers benyttelse af udgaven kun synes muligt at lokalisere en enkelt fejl, der er undsluppet udgiveren ved hans tilføjede rettelser i det afsluttende bind (og som findes i *Epistler IV*, 1949, p. 160, l. 7 fn; pågældende epistel, nr. 359, er ikke medtaget i udvalget i bd. 11).

Annoteret bibliografi

Dansk Litteraturhistorisk Bibliografi.

Udgaver

Den ældste større udgave af Holbergs forfatterskab er de *Udvalgte Skrifter I-XXI*, 1804-14, besørget af K.L. Rahbek, der ikke kan frikendes for purificerende indgreb i teksterne. Derimod indlægger Rahbek sig fortjeneste som Holberg-komparatismens grundlægger ved sine værdifulde oplysninger om Holbergs mulige litterære kilder eller forudsætninger, hvoraf han rundhåndet citerer, evt. oversætter til dansk. Fx samles og udvides bemærkningerne om hver komedies kilde(r), så at de fylder hele bd. VI. F.L. Liebenbergs indflydelsesrige udg. af *Comedier I-VIII*, 1847-54, er omtalt i afsnit VI ovenf. Ved det flg. århundredskifte, 1897-1909, udgav Jul. Martensen *Komedier I-XIII*, med kommentarer sat som fodnoter og teksten gengivet efter originaludgaverne. Martensens øvrige egne bidrag, hvis tyngdepunkt ligger i den række kortere afhandlinger, der udgør bd. I, udmærker sig især ved deres skarpsindige bidrag til texthistorien. 1913-63 udsendtes, heftevis, den foreløbig definitive, filologiske Holberg-udgave, den textkritiske "monumentaludgave" *Samlede Skrifter I-XVIII* ved Carl S. Petersen med senere bidrag af Aage Hansen og F.J. Billeskov Jansen. Ligesom Martensen, men modsat Liebenberg benytter SS's udgiver førstetrykkene som tekstkilde. Det afsluttende bd. XVIII indeholder textkritik (rettelser mod tekstilden), i visse tilfælde ledsaget af en argumentation, og et omfattende variantapparat, der er resultatet af kollationering af samtlige de udgaver, et givet skrift oplevede i Holbergs levetid. Udgaven er beregnet for fagfolk (men til gengæld imperativ for *dem*): Den savner helt kommentar, og de latinske skrifter henstår uoversat. Derfor vil også fagmanden i forbindelse med bestemte Holberg-skrifter søge tilflugt til supplerende udgaver med tilsvarende autoritativ status. Her tænkes på F.J. Billeskov Jansens yderst velkommenterede udgaver af essayistikken, omtalt i afsnit VI ovenf., og A. Kragelunds udgaver med paralleloversættelse af levnedsbrevene (I-III, 1965), *Niels Klim* (I-III, 1970) og *Latinske smaaskrifter* (I-II, 1974), desuden på Holbergs *Breve*, der ikke medtoges i SS, men udgaves af V. Dahlerup 1926 og de senere tilkomne *Holbergs egenhændige Vota som Universitetsprofessor* (udg. af E. Nystrøm 1928) og *Utrykte Holbergiana i universitetsarkivet* (udg. af Sv.

Eegholm-Pedersen 1979). I anledning af 200-året for Holberg-teatrets åbning og Holbergs sceniske debut udgaves 1922-25 den såkaldte "Festudgave" i seks bind, som omfatter komedierne, udg. af Carl Roos (I-III, 1923-24), *Peder Paars* og skæmtedigtene, udg. af Georg Christensen (1925), *Niels Klim* og

selvbiografien, udg. af S.P. Thomas og A.H. Winsnes (1923) samt epistler og udvalgte småskrifter, udg. af Fr. Bull (1922). Størst interesse knytter sig til Roos' komedie-udgivelse, hvis oplysninger samler og supplerer den hidtidige viden på området, men hvis text er etableret ved en kombination af tekstkilder. F.J. Billeskov Jansens bredt anlagte *Værker i tolv bind* (1969-71) er omtalt i afsnit VI ovenfor; her skal blot fremhæves udgavens genoptryk af *Natur- og Folkeretten* (bd.1) og en række økonomiske og historiske tekster af betydning for forståelsen af forfatterskabet (bd. 8). I *Danske klassikere* udkom *Seks komedier* (Jean, Jeppe, Ulysses, Erasmus, Don Ranudo, Den Stundesløse) med textredaktion efter originaludgaverne, efterskrift og noter (udg. af Jens Kr. Andersen 1994, 1999).

Behandlinger af forfatterskabet

Holbergs forfatterskab er udførligt bibliograferet i H. Ehrencron-Müllers grundlæggende storværk *Bibliografi over Holbergs Skrifter I-III = Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814 X-XII*, 1933-35. Holberg-filologien har fulgt to hovedretninger, kommenteringen og lexicografien; de er repræsenteret ved hhv. E.C. Werlauff: *Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil*, 1858 (2. udg.), grundlæggende for komediernes senere udgivere og kommentatorer, og den store *Holberg-Ordbog I-V*, 1982-88, redigeret af Aage Hansen og Sv. Eegholm-Pedersen efter samme principper, som gælder for *Ordbog over det danske Sprog*.

Litteraturhistorisk har ikke mindst Holberg-komparatismen udgjort et frugtbart forskningsfelt; der foreligger såvel bredt anlagte som mere specielle studier i Holbergs kilder og litterære forudsætninger. Til de første hører Rahbeks *Om Ludvig Holberg som Lystspildigter og om hans Lystspil I-III*, 1815-17, O. Skavlans solide *Holberg som Komedieforfatter*, 1872, og O.J. Campbell, Jr.: *The Comedies of Holberg*, 1914; også H. Brix: *Ludvig Holbergs Komedier*, 1942, hører for en række partiers vedkommende herhen. Af mere specielle undersøgelser findes foruden Carl Roos' disputats *Det 18. Aarhundredes tyske Oversættelser af Holbergs Komedier*, 1922, især en række arbejder om Holbergs forhold til antikke forfattere så som A. Kragelunds række *Ludvig Holberg Citatkunstneren. Holberg og den yngre Plinius*, 1962, *Holberg og Petronius' Satyrice*, 1977, *Holberg og Cicero*, 1978, og *Holberg og Seneca*, 1983, samt nu senest M. Leisner-Jensen: *Scena er på teatro. Studier over Ludvig Holberg og den romerske komedie*, 1999.

Afgrænsede dele af forfatterskabet er undersøgt i bøger som Selmer: *Ludvig Holberg og religionen*, 1914, S. Holm: *Holberg og Religionen*, 1954, S. Høst: *Om Holbergs historiske skrifter*, 1913, Fr. Bull: *Ludvig Holberg som historiker*, 1913, Edv. Holm: *Holbergs statsretlige og politiske Synsmaade*, 1879, 1975, K. Foss: *Ludvig Holbergs naturrett på idéhistorisk bakgrunn*, 1934, E. Solem: *Holberg som jurist*, 1947, M. Kjær Hansen: *Økonomen Ludvig Holberg*, 1947, og R. Myhre: *Holbergs pedagogiske idéer*, 1969. I senere tid er Holbergs historiske skrifter taget op til ny behandling af Torben Damsholt (i: *Københavns Universitets Almanak 1985*, p. 157-66) og Henrik Tvarnø (i: Hedeager og Schousboe (red.): *Brugte historier*, 1989, p. 221-43). Et hovedværk af blivende værdi er F.J. Billeskov Jansens disputats *Holberg som Epigrammatiker og Essayist I-II*, 1938-39, der gennemfører et genrehistorisk synspunkt, medens Erik A. Nielsen i sin, *Holbergs komik*, 1984, hermeneutisk fortolkende og i essayistisk form, bevæger sig gennem *Peder Paars*, skæmtedigtene, enkelte udvalgte komedier og *Metamorphosis*.

Mere ideologisk styrede læsninger er A. Simonsen: *Holbergs livssyn*, 1981, der opfatter Holberg som troende kristen, og Th. Bredsdorff: *Den radikale Holberg*, 1984, der opfatter ham som "den danske radikale tænkings far" (p.8).

Enkelte af Holbergs værker har været genstand for udførlige undersøgelser, startende med Jul. Paludans genrehistoriske disputats *Om Holbergs Niels Klim*, 1878, og foreløbig sluttende med to fortrinlige, perspektivrige, idéhistorisk orienterede arbejder: Ebbe Spang-Hanssen: *Erasmus Montanus og naturvidenskaben*, 1965, og D. Lohmeier: "Der beschränkte Untertanenverstand und der ganze Zusammenhang der Sachen. Über den Erfolg des Politischen Kannegiessers in Deutschland" (i: *Text und Kontext*, Sonderreihe V, 1979, p. 13-32).

Holberg-receptionen i og Holbergs gæld til en række europæiske nationallitteraturer afhandles i Sv. H. Rossel (udg.): *Ludvig Holberg: A European Writer*, 1994.

Teaterhistorien omkring Holberg er grundlæggende fremlagt i E. Nystrøm: *Den danske Komedies Oprindelse*, 1918, hvortil adskillige supplerende oplysninger i Anne E. Jensen: *Europæisk drama i Danmark I-II*, 1968. Komedieværket er senest analyseret samlet af Jens Kr. Andersen, der - foruden den korte, populært affattede

introduktion til hele forfatterskabet *Ludvig Holberg. Statsborger - intellektuel - dramatiker*, 1984 - har forfattet trilogien *Handling og moral*, 1992, *Professor Holbergs komedier*, 1993, og *Holbergs kilder?*, 1993, en undersøgelse, der tager udgangspunkt i opstilling af strukturmodeller for handlingsforløb og værdinormer og derefter trinvis bevæger sig ind på litteratur- og samfundshistorien.